

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 5 Issue 4, Special Issue on Lausanne, p. 221-231, July 2013

Osmanlı Devleti'nde Modern Anayasal Hareketlerin Başlangıcı ve Osmanlı Anayasa Düşüncesine Rhigas Ferrios'un Etkisi

*The Beginning of Modern Constitutional Movements in the Ottoman Empire and the
Influence of Rhigas Pheraios on Ottoman Constitution Thought*

Arş. Görv. Hakan TÜRKKAN
Sakarya Üniversitesi - Sakaarya

Öz: Bu çalışma siyasi düşünür Rhigas Pheraios'ın 1793 tarihli Fransız Anayasasını esas alarak Osmanlı Devleti için hazırladığı anayasa tasarısını incelemektedir. Pheraios'un anayasa taslağının muhtevası ve hazırlandığı dönemin siyasi şartları değerlendirildiğinde bu taslağın döneminin Osmanlı siyasi düşünce hayatının çok ilerisinde bir taslak olduğu ve içerisinde Osmanlılık fikrini barındırdığı tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Osmanlı Anayasası, Osmanlı Modernleşmesi, Rhigas Pheraios

Abstract: This article examines the draft the Ottoman constitution by political thinker Rhigas Pheraios (1757-98), who prepared the draft in light of the 1793 French Constitution. An evaluation of the contents of this draft constitution and the political conditions of the period during which it was prepared reveals that the draft was ahead of its time in Ottoman political thought and it contained the idea of Ottomanism.

Keywords: Ottoman Empire, Ottoman Constitution, Ottoman Modernization, Rhigas Pheraios

Giriş

İlk olarak 17 Eylül 1787 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nı ifade etmek için kullanılan modern anlamda "anayasa" kavramı¹ Batı dünyasının, hukuki, toplumsal ve siyasal anlamda geçirdiği köklü değişim ve dönüşümlerin sonucunda ortaya çıkan kurum ve kavramları ifade eder. Sözü edilen değişim ve dönüşümün altyapısını, Jean Bodin, Thomas Hobbes, John Locke, Spinoza, Montesquieu, Jean Jacques Rousseau gibi aydınlanma devri düşünürlerinin fikirleri oluşturmaktadır. Çünkü devlet, devletin varlık nedeni, egemenlik, kuvvetler ayrılığı, hükümet etme yöntemleri, hak kavramı, siyasal özgürlük gibi konular bu düşünürler tarafından ele alınmış ve tartışılmıştır. Bunun yanı sıra Avrupa'da Hıristiyanlık inancı tarafından temsil edilen ilahi irade ve akla karşılık insanın irade ve aklını esas alan Greko-Latin anlayış ve düşünüşün ortaya çıktığı ve bunun da modern anayasal zihniyetin

¹ Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 1986), 1.

oluşumuna katkıda bulunduğu görülür². İslam ve Osmanlı dünyasında ise, *Nasihatul Müluk*, *Kitabü'l-Harac*, *Kitabü'l-Emval*, *El Ahkamüs's-Sultaniye* ve *Kitabü's-Siyer* gibi eserlerde İslam devlet anlayışı ve idaresi, halk ve hükümdar ilişkileri gibi konular ele alınmakla birlikte Avrupa'dakine benzer bir tartışma ve sorgulama ortamının oluşmadığı görülür³. Bir İslam devleti olarak Osmanlı Devleti, İslami fikirlerin nüfuzunda olan, Müslüman halka dayanan ve İslam hukuku üzerinde temellenen bir devlet idi⁴. Osmanlı İmparatorluğu'nda hukuk ve kanun anlayışı gelişmiş olmakla birlikte Avrupa'da yaşanan dönüşümün getirdikleri, tümüyle farklı bir dünyanın kapılarını aralamaktadır. Sekülerleşme, anayasal hak ve özgürlüklerin tanınması ve Osmanlı padişahının iktidarının sınırlandırılması gibi hususlar, Osmanlı Devleti'nin sözünü ettiğimiz zihniyet dünyasına dahil olabilmesinin en asgarî şartları olacaktır. Bunu erken denilebilecek bir dönemde ifade eden kişi, Rigas Ferrios (Rhigas Pheraios 1757-98) olmuştur.⁵

Modern Anayasal Düşünce ve Osmanlı Devleti

Osmanlı Devleti'nin klasik toplum ve hukuk yapısı, 18. yüzyılın sonundan itibaren yaygınlık kazanmaya başlayan modern anayasal düşünce ve kavramlara yabancıdır. Ulusalcılık, yeni dönemde Osmanlı Devleti'nin yabancı olduğu en kritik kavram durumundadır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde tebaanın, "millet sistemi" olarak ifade edilen, din ve mezhep eksenli bir sınıflandırmaya tabi tutulduğu görülür. Buna bağlı olarak tebaa, Müslüman, Hıristiyan, Ortodoks, Katolik ve Yahudiler olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamada Osmanlılık öne çıkmadığı gibi, herhangi bir etnik grup da öne çıkmamıştır. Dolayısıyla Sırp, Yunan, Bulgar, Ulah, hatta Türk gibi, etnisiteye dayalı alt kimlikler dini kimliğe nazaran ikinci planda kalmıştır⁶. Osmanlı Devleti'nin hukuk, idare ve toplum yapısının bu sınıflandırmaya dayalı olarak şekillendiği ve işlediği görülür.

18. yüzyıl sonları, Avrupa'da ortaya çıkan liberal, anayasal ve ulusalcı / nationalist düşüncelerin yayıldığı, ayrıca Osmanlı Devleti'ni de etkilemeye başladığı bir dönemdir. Batıda meydana gelen siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmeler, çökmeye başlamış olan Osmanlı Devleti'ne, Batının değer ve ideolojilerinin girişini kolaylaştırmakta idi. Balkanlarda yaşayan gayrimüslim Osmanlı tebaası, Batının yeni değer ve ideolojileri ile ilk tanışan ve etkileşime giren Osmanlı unsurları olmuştur⁷. Bu etkileşim, modern anayasal düşünce ve bu düşünceye dayalı kavram ve kurumların, Balkanlarda sakin Osmanlı tebaası tarafından Avrupa ile eş zamanlı denilebilecek bir dönemde tanınmasını sağlamıştır. Rigas Ferrios, bunun en somut örneğidir. Osmanlı Devleti'nde modern anayasal düşünceye yönelik tanıma ve tartışma ortamının, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra oluştuğu görülür. Bu nedenle Osmanlı Devleti için oldukça erken bir tarihte, 1797 yılında, Osmanlı vatandaşı bir Rum olan Rigas Ferrios'un, Yunan Ulusu için değil, Osmanlı Devleti için bir anayasa tasarısı hazırlaması dikkate değerdir. Söz konusu anayasa tasarısı Herkül Millas tarafından yayınlanmıştır. Biz bu çalışmada, Rigas'ı

² Hüsen Portakal, *Rönesans ve Laiklik*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2003), 163-164.

³ Fahreddin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1999), 17.

⁴ Uriel Heyd, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine*, Çev. Ferhat Koca, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 129.

⁵ "Regas, Rigas veya Rhigas" gibi çeşitli şekillerde kullanılan ismin, en çok "Rigas Ferrios" biçiminde kullanıldığını düşünerek, bu şekliyle kullanmayı tercih ettik.

⁶ Kemal H. Karpat, "Etnik Kimlik ve Ulus-Devletlerin Oluşumu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.2, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 17-34.

⁷ Cevdet Küçük, "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 1007-1024.

ve anayasa tasarısını öncelikli olarak 18. yüzyıl sonu Osmanlı ve Avusturya Devletleri açısından değerlendireceğiz. İkinci olarak ise Osmanlı anayasal düşüncesiyle ilgili tartışmalarda Rigas'ın fikirlerinin ne anlam ifade ettiğini sorgulayacağız.

Rigas Ferrios ve Anayasa Düşüncesi

Rigas Ferrios, 1757 yılında, bir Osmanlı toprağı olan Teselya'nın Velestino köyünde doğmuştur. Bu nedenle o, "Veletinli Rigas" ismiyle de bilinir⁸. Doğduğu coğrafya ve dönem düşünüldüğünde, onun neden rejim muhalifi bir kişiliğe sahip olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Teselya, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile doğrudan teması olan bir şehridir. Ayrıca burada, gelişen ticari ve sınai ilişkiler sayesinde, Avrupa'dakine benzer bir burjuvazi toplumunun oluştuğu görülür⁹. Bu nedenle Teselya, 1789 Fransız İhtilalinin etkileri ile ilk karşılaşan Osmanlı toprakları arasında yer alır. Bu da Teselya ve çevresinin, hürriyet, müsavat, adalet¹⁰ düşüncelerinin zihinlere ilk yerleştiği yerler olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Rigas, Teselya'da yaşadığı ve Avrupa'yı nispeten yakından tanıdığı için Fransız İhtilali ile ortaya çıkan temel düşüncelerin doğrudan doğruya etkisi altında kalmıştır diyebiliriz. Bu durum, onun Avrupa'ya ve Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa'da yayılmakta olan düşüncelere bakışının, İstanbul'da doğmuş ve yaşamış bir Osmanlı vatandaşınıninkinden farklı olmasına yol açmıştır. Rigas, Avrupa'ya ve İhtilal Fransa'sına dair düşüncelerinde ön yargıları bulunmayan, tam tersine bu fikirleri tanıma ve kabullenme hevesi içinde olan bir kişidir. Yaşadığı dönemde ulusçuluk hareketlerinin yayılmaya başlaması nedeniyle onun, gerek Türkiye'de, gerekse Avrupa'da yapılan çalışmalarda Yunan bağımsızlık hareketinin önderi olarak değerlendirildiği görülür¹¹. Bu noktada Rigas'ın düşünceleri ele alınırken, onun Osmanlıya olan bağlılığının sorgulanmasından ziyade, vatandaşı bulunduğu Osmanlı Devleti için erken sayılabilecek bir tarihte, modern bir anayasa tasarısı hazırlamış olması gerçeğinden hareket edilmesi gerekir.

Herkül Millas, Türk tarihçiliğinde Rigas'ın tam olarak tanınmadığını, kimi zaman da başka tarihi şahsiyetlerle karıştırılmış olduğunu belirtir¹². Türk tarihçiliğinde Rigas ile ilgili olarak dile getirilen karmaşık bir mesele de, onun ne kadar Osmanlı olduğudur. Onun, "tiran" olarak nitelendirdiği ve Osmanlı Padişahının da dahil olduğu yöneticilere karşı ortaya attığı düşüncelerin tipik Osmanlı aydını profiline uymadığına dair görüşler bulunmaktadır¹³. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler her ne kadar zımmi statüsünde olsalar da vergi ödeyen ve devletin tebaasını teşkil eden unsurlardır¹⁴. Bunun yanı sıra Batı düşüncesinin Osmanlı coğrafyasına taşınması ve Osmanlı toplumunun Batıyla etkileşime girmesinde önemli rol oynamışlardır¹⁵. Bu açıdan düşünüldüğünde, Rigas'ı ve düşüncelerini de gayrimüslim bir Osmanlı vatandaşının Batıyla etkileşimi ve bu etkileşimin anayasal düşünceye yansması

⁸ Herkül Millas, "Veletinli Rigas'ın Anayasası", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, 1. Uluslar arası Tarih Kongresi, 24-26 Mayıs 1993*, (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 105.

⁹ Kerim Sadi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılıma Devri*, (İstanbul: Çeltut Matbaası, 1941), 12-13.

¹⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1988), 3, 10.

¹¹ Bu konuda Bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1969), 210.; Frederick William Husluck, *Christianity and Islam Under the Sultans*, (Oxford: 1929).

¹² Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Devri Tarihi*, (İstanbul: Güven Yayınevi, 1945), 56.

¹³ Berkes, age, 210.

¹⁴ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2010), 33.

¹⁵ Ebuzziya Tefik, *Yeni Osmanlılar*, Haz. Şemsettin Kutlu, (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2006), 56.

şeklinde değerlendirmek mümkündür¹⁶. Rigas'ın yaşadığı dönemde modern anayasal düşüncelerin, Müslümanlar tarafından henüz dile getirilmediğini görüyoruz. Bunda Müslümanların Padişaha ve makamına karşı din merkezli bir bakış açısına sahip olmaları önemli bir etkidir. Padişahın bu sayede Müslümanların gözünde kutsal bir dokunulmazlık kazandığı söylenebilir. Gayrimüslim tebaanın ise Osmanlı Padişahına herhangi bir kutsiyet atfetmedikleri, Padişahı ve makamını yalnızca iktidarı elinde bulunduran siyasi güç olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bu durum, ilk hedefi doğrudan doğruya hükümdarlar olan modern anayasal düşüncelerin, gayrimüslim tebaa tarafından daha kolay benimsenmesinin sebebi olarak gösterilebilir¹⁷.

Rigas'ın, Türk tarihçiliğinde ilgi uyandırmamasının sebebi olarak da görülen, Yunan İhtilali'nin en tanınmış kişilerinden biri olduğu düşüncesinin¹⁸ kronolojik açıdan çelişkili olduğu söylenebilir. Çünkü Yunan isyanı öncesindeki Osmanlı kimlikli Rum ile modern Yunan milliyetçisinin anlayış ve düşüncüsü arasında fark vardır. Örneğin, Kınalızade gibi klasik Osmanlı aydını, Yunan birikimini kadim kültürün bir parçası olarak kabul eder ve kendinden sayar. Dolayısıyla 19. yüzyıl Türk aydınının, Yunan kimliğini siyasi karşıtlığın simgesi kabul etmesi de sonradan ortaya çıkan bir anlayış farklılığıdır¹⁹. Bu yüzden, Rigas'ın Yunan bağımsızlığı noktasındaki düşünce ve faaliyetlerinden ziyade Fransız İhtilali ve yaydığı düşüncelere olan ilgisi, Osmanlı anayasal düşüncesi açısından daha fazla dikkate değerdir. Çünkü eserlerinde Yunan milliyetçiliğine yorulabilecek bazı söylemler bulunsa da, yaşadığı dönemde, Yunan bağımsızlığı düşüncesinin henüz olgunlaşmadığı görülmektedir. Bu düşünce, Rigas'ın ölümünden yaklaşık yirmi yıl sonra doğan ve gelişen bir anlayış durumundadır. Bütün bu bilgiler, Rigas'ın sonradan Yunan ihtilalcisi olarak tanıtıldığı veya bazı eserlerinin bu amaçla kullanıldığı düşüncesini güçlendirmektedir²⁰. Bu nedenle Rigas'ı, İstanbul'da özel dersler veren, İstanbul ve Boğazın haritalarını yapan²¹, Osmanlı ordusunun iyesi ile ilgili ticari faaliyetlerde bulunan ve Fransız İhtilali'ne, 1793 Fransa Anayasası'nı Osmanlı Devleti'ne uyarlayabilecek kadar vakıf bir Osmanlı vatandaşı olarak değerlendirmek mümkündür. 1876 tarihli Osmanlı Kanun-ı Esasi'nin mimarlarından biri olan Mithat Paşa'nın en önemli yardımcılarının birinin gayrimüslim bir Osmanlı vatandaşı olan Odian Efendi olduğu ve ilk Osmanlı Anayasasının Avrupa'ya tanıtılması misyonunu üstlendiği²² düşünüldüğünde gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının Osmanlı'daki bu tür faaliyetlerinin yalnızca Rigas'la sınırlı olmadığı anlaşılır.

Rigas ve faaliyetlerinin, döneminde gerek Osmanlı Başkenti'ndeki, gerekse kendisini yakalayarak Osmanlı Devleti'ne teslim etmiş olan Avusturya Hükümeti cephesindeki zihniyet ve atmosfer de göz önünde bulundurularak ele alınması gerekir. Avusturya'nın toplumsal yapısı, birbirinden farklı etnik unsurları barındırdığı için Osmanlı Devleti'ninki ile benzerlik taşımakta idi. Fakat dönemin yaygınlık kazanan siyasi ve sosyal düşünceleri karşısında

¹⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 242-243.

¹⁷ "Muterizler", *İstikbal*, no: 189, 8 Eylül 1876.

¹⁸ Edouard Driault, *Şark Meselesi*, Çev: Nafiz, Haz: Emine Erdoğan, (Ankara: Berikan Yayınları, 2003), 155.

¹⁹ Ahmet Davutoğlu, "Tarih İdraki Oluşumunda Metodolojinin Rolü: Medeniyetler arası Etkileşim Açısından Dünya Tarihi ve Osmanlı", *Divan*, yıl: 4, sayı: 2, (İstanbul, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, 1999), 34.

²⁰ Berkes, age, 158.

²¹ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), HRT.h. (Haritalar), Dosya Numarası: 683, 24 Rebiyü'l-evvel 1303.

²² "The Ottoman Constitution", *The Times*, 1 Ocak 1877, 9-10.

Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin verdikleri tepkinin değişik olduğu görülür. Avusturya Hükümeti, Fransız İhtilali'nin ilk yıllarından itibaren, anayasal düşüncelere karşı çıkmıştır. Bunu anayasal düşüncelerin, uluslaşmaya, dolayısıyla İmparatorluğun parçalanmasına neden olacağı endişesiyle yapmıştır. Avusturya'nın, ortaya çıkan yeni fikirlere karşı, Osmanlı Devleti'ne nazaran daha temkinli ve bilinçli yaklaştığını, aynı zamanda şiddetli bir muhalif tavır takındığını görürüz²³. Bu yaklaşım, özellikle Metternich'in de etkisi ile devlet politikası haline getirilmiştir. Avusturya, Fransız İhtilali'nin getirdiği ulusçuluk düşüncesi ile ilgili her türlü eylem ve belgeyi tehdit olarak görmüştür ve anayasa kavramını da "ulusal anayasalar" olarak değerlendirmiştir²⁴. Bu açıdan düşünüldüğünde Rigas Ferrios ve düşüncelerinin, Avusturya tarafından önemli bir tehdit olarak algılandığı görülür.

Osmanlı Devleti de Avusturya gibi farklı etnik unsurlardan oluşan bir imparatorluktur. Fakat bu dönemde Osmanlı başkentinde yaşananları ve dönemin padişahı III. Selim'in sahip olduğu anlayış ve düşünüşü değerlendirdiğimizde, karşımıza Avusturya'dakinden farklı bir manzara çıkmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan düşünceler, pek çok devlet ve toplum için olduğu gibi Osmanlı devlet ve toplum hayatı için de yeni, farklı ve aynı zamanda tehlikelidir. Ancak III. Selim'in, devletin içinde bulunduğu durum karşısında takındığı tavır ve sorunların çözümü noktasında ortaya koyduğu anlayış dikkate değerdir. Bu anlayışta, modern anayasa düşüncesinin gelişimine zemin hazırlaması açısından önemli ve Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl boyunca da tartışılacak olan bazı davranışların ilk işaretleri görülmektedir. Bu husus aynı zamanda Osmanlı devlet ve toplum hayatındaki zihniyet dönüşümünün de ilk somut belirtileri olarak algılanmalıdır. III. Selim'den sonra da bu değişimin devam ettiği ve gerek içeriden gelen ıslahat ihtiyacının, gerekse dışarıdan kaynaklı konjonktürel baskıların, devleti yavaş yavaş anayasal anlayışa taşıdığını söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır. III. Selim'in, yeni fikirlere açık, meseleleri tartışmaya ve çözüme kavuşturmaya çalışan bir devlet adamı olduğu anlaşılmaktadır. Yeniden hayata geçirilmeye çalışılan meşveret uygulaması, karar almayı kişisellikten çıkardığı ve danışmayı sürekli kılıp kurumsallaştırdığı için Osmanlı Devleti'nin dönüşümü hatta demokratikleşmesi noktasında atılmış bir adım olarak kabul edilir. III. Selim'in kendi düşüncelerinden ziyade meşveret kararına riayet etmesinin ona meşrutî bir hükümdar vasfı kazandırdığı bile gözlenir²⁵. Bu noktada Rigas ve düşünceleri nasıl değerlendirilmelidir?

Rigas'ın, Avusturya tarafından Osmanlı Devleti'ne teslim edildiğini ve 1798 yılında idam edildiğini biliyoruz. III. Selim'in yalnızca Müslümanlardan değil, gayrimüslimlerden bile öneri kabul ettiği bir dönemde Rigas'a bu kadar şiddetle yaklaşmış olması irdelendiğinde, karşımıza Padişah kavramına olan yaklaşım tarzı çıkacaktır. Rigas'ın Osmanlı Padişahını "tiran" olarak nitelendirmesi ve hakkında hiç de hoş düşünceler ortaya koymaması, kendisini açık bir hedef durumuna getirmiştir. Çünkü Avrupa ülkelerinde modern anayasal düşüncelerin ilk hedefi imparatorlar olsa da, Osmanlı anayasal sürecinin hiçbir aşamasında durum böyle olmamıştır. Osmanlı Devleti'nde anayasal düşünce ve kavramları tanıtan, tartışan ve devletin gidişatındaki olumsuzluklardan bahseden yazarlar bunun sorumlusu olarak genellikle padişahı değil Bâb-ı Âli'yi yani hükümeti görmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nde anayasal düşünceye yönelik kavramların tanıtılması ve düşüncelerin paylaşılması zaten pek çok engelle

²³ İlber Ortaylı, "Tanzimat Bürokratları ve Metternich", *Prof Fehmi Yavuz'a Armağan*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983), 362.

²⁴ Hüner Tuncer, *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)*, (Ankara: Ümit Yayınları, 1996), 11, 16, 20.

²⁵ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hattı Hümayunları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 149.

karşılaşıyordu. Başarılabilen kısmı ise padişaha saygı duyulması ve varlığının kabullenilmesi şartı ile mümkün olabilmekteydi²⁶.

Rigas'ın doğrudan doğruya bir anayasa tasarısı hazırlama teşebbüsünde bulunması ve bu tasarıda Osmanlı Padişahının doğrudan hedef alınması bir yana bırakılırsa, Osmanlı Devleti açısından büyük bir tepki sebebi olarak görülmemelidir. Çünkü bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Fransız İhtilali ve yaydığı düşünceleri pek de umursamadığı görülür. Hatta İstanbul'da Fransız İhtilali ve ideolojilerine yönelik propagandalara göz yumulması ayrıca diğer ülkelerin protestolarına rağmen bu hususta tam bir tarafsızlık ve müsamaha gösterilmesi söz konusudur²⁷. Bu müsamaha ve tarafsızlığın nedenleri arasında Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkan yeni kavram ve ideolojileri anlayıp buna göre pozisyon alabilecek uluslararası bir idrake sahip bulunmaması gösterilebilir. Bu durumda Osmanlı Devleti'nde, Rigas tarafından hazırlanan ve içinde dönemine göre çok yeni ve daha çok Fransa İhtilali'nden neşet eden kavram ve düşüncelerin yer aldığı anayasa metnine de aynı bakış açısı ile yaklaşmış olması gerekirdi²⁸. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin, Rigas'ın idam edilmesi şeklinde gösterdiği tepkinin sebebini, onun Osmanlı Devleti için bir anayasa tasarısı hazırlamasında ve anayasal düşünceye sahip olmasında değil, Osmanlı Padişahı ve iktidarı açısından doğrudan bir tehdit oluşturmasında aramak gerekir. Çünkü onun hazırlamış olduğu anayasa tasarısında, Osmanlı Devleti'nin varlığına yönelik bir tehdide rastlanmaz. Hazırlamış olduğu anayasa tasarısının "İnsan Hakları" bölümünde Osmanlı Devleti'nin "dünyanın en güzel devleti" olarak nitelendirilmesi bunun bir işaretidir. Fakat Osmanlı Padişahı ve çevresindeki kadrolar için aynı hüsnü niyeti ifade etmez ve Padişahı "tiran" olarak nitelendirir. Bu satırlardan yola çıkarak, Rigas'ın Osmanlı Devleti'nin sonunun gelmesini değil, Fransa'da olduğu gibi demokratik bir yapıya kavuşmasını istediği söylenebilir²⁹.

Rigas'ın anayasa tasarısını, zaman açısından düşündüğümüzde, bunun Osmanlı anayasal gelişmeleri için erken bir teşebbüs olduğu açıktır. Fakat Padişahın hedef olarak seçilmiş olması, Rigas'ın idam edilmesine kadar varan bir tepkiyi beraberinde getirmiştir. Böylece onun, Osmanlı Devleti'ni merkeze alarak ortaya koyduğu anayasal düşünceler tümüyle ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Fransa İhtilali ile ilgili kurum, kavram ve mücadeleleri kendisi ile ilişkilendirmek istememiş ve daha çok Hıristiyan devletler arasındaki bir mesele olarak algılamıştır. Rigas Ferrios'un bizzat Osmanlı Devleti için bir anayasa tasarısı hazırlaması, her ne kadar bu tasarıda Osmanlı Devleti'ne yönelik bir tehdit dile getirilmese de, Osmanlı Devleti'nin, Fransa İhtilali ile doğan karmaşaya dahil edilmesi şeklinde anlaşılmıştır diyebiliriz.

Rigas'ın sözünü ettiği anlamda ilk modern Osmanlı Anayasası, idamından yaklaşık yüz yıl sonra tanzim edilebilecektir. Elbette bu döneme gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nde pek çok önemli iç ve dış hadiseler meydana gelecek ve sözü edilen anayasal sürecin alt yapısı diyebileceğimiz çok çeşitli ve karmaşık hukuki, siyasi, idari, ekonomik ve kültürel gelişmelerin yaşanması gerekecektir. Ancak tüm bu gelişmeler olurken, Osmanlı Padişahına gösterilen saygıda bir azalma olmadığı görülür.

²⁶ "Sultan Abdülaziz Han – Ziya Bey – Âli Paşa", *Hürriyet*, no: 68, 11 Ekim 1869.

²⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 22.

²⁸ Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 103.

²⁹ Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 106.

Rigas'ın Eserleri ve Anayasa Tasarısı

Çeşitli sahalarda eserleri bulunan Rigas, “*Bilgisever Helenler İçin Fizik Derlemesidir*” isimli eserinde Montesquieu’nun “*Kanunların Ruhü*” isimli eserini yayınlacağını vaat eder. Avrupa aydınlanmasının fikri altyapısını oluşturan bu ve benzeri eserler, Osmanlı anayasal düşüncesi konusunda ilerleyen yıllarda kafa yoracak olan Osmanlıların da ilgisini çekecektir. Ancak Osmanlı Devleti’nde Montesquieu’nun eserlerinin bazı çevirilerinin gazetelerde yayınlanması ve üzerinde tartışılması, 1860’ların sonlarında gerçekleşebilmiştir³⁰. Bu yüzden, Rigas’ın bu konuyla henüz 18. yüzyılın sonu gibi erken bir dönemde ilgilenmiş olması dikkate değer bir husustur.

Onun, “*Marş (Thourios)*” isimli şiirinde, Yunan bağımsızlığından ziyade Tiran yani Osmanlı Padişahı tarafından ezilen bütün uluslardan bahsedildiği görülür. Söz konusu marşta yurtseverlik, yasa, adalet, kardeşlik, eşitlik, özgürlük gibi kavramlar sıkça dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra tiranların tahakkümü altında servetlerin yok olması ve gelire keyfi olarak el konulması gibi hususlardan bahsediliyor olması, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile müsadere usulünün kaldırılması arasındaki yakınlığı hatırlatmaktadır. Maurogenes isimli Voyvoda’nın idamı konusunda, söz konusu fiilin, iktidarın keyfi ve adaletsiz bir uygulaması olduğunu söyler ve “*yasanın önder kılınması*”nı talep eder. Bu düşünceleri ile o, modern anayasal düşüncenin temel hedefi olan, iktidarın sınırlandırılması ve böylece keyfililiğinin önlenmesi konusunda erken denilebilecek bir dönemde talepte bulunmuştu diyebiliriz. Rigas’ın sözünü ettiği bu hususların, ilerleyen dönemde Osmanlı aydını tarafından da dile getirildiği hatta tartışıldığı görülür. Rigas, Osmanlı Devletini “*dünyanın en güzel devleti*” diye nitelendirir ve din ve dil farkı gözetilmeksizin, Helenlerin, Arnavutların, Ulahların, Ermenilerin, hatta Türklerin ve başka ulusların bir arada yaşayacakları ve hiçbir ulusun öteki uluslar üzerinde egemen olamayacağı bir düzen kurulabileceğini, henüz 1790’lı yılların Osmanlı Devleti’nde dile getirmiştir. Bu düşünce ile Osmanlılık düşüncesi arasında paralellik olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Rigas, Osmanlı Devleti’nde kendisinden ancak yarım yüzyıl sonra dile getirilebilecek olan özgürlük ve eşitlik düşüncesini eserlerinde işleyen ilk Osmanlı olarak kabul edilebilir³¹. Onun düşüncelerinde, Fransız İhtilalinin etkileri açık bir biçimde görülür. İnsanların dine ve soya dayanmaksızın eşit haklara sahip olmaları gerektiği yönündeki düşünceleri de yine aynı kaynağa dayanır. Ancak Rigas’ın, ihtilalin nationalist düşüncelerinden de etkilendiği ve bütün Balkanları kapsayacak çok uluslu, devrimci hareketleri planladığına dair görüşler de mevcuttur³².

Rigas’ın kaleme aldığı ve onu Osmanlı anayasal düşüncesi noktasında önemli hale getiren anayasa tasarısı, üç bin adet basılmış olup, 35 maddelik “*İnsan Hakları Bildirgesi*” ve 124 maddelik “*Anayasa ilkeleri*” kısımlarından oluşur³³. Helenler’den sık sık söz ediliyor olmasının, söz konusu anayasa tasarısının Osmanlı Devleti’ne mal edilmesini engellemiş olduğu düşünülebilir. Fakat yalnızca Helenlerin haklarından değil, Türkler de dahil olmak üzere Osmanlı tabiiyetindeki bütün din ve ırk mensuplarının haklarından söz edilmesi, söz

³⁰ “Sadaret”, *Hürriyet*, no. 36, 1 Mart 1869.

³¹ Millas, “Velestinli Rigas’ın Anayasası”, 113.

³² Dimitris Loules, Çev. Selda Kaya, “Fransız Devriminin Yunanistan Üzerindeki Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt.15, Sayı 26, (Ankara 1963), .295.

³³ Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, 102.

konusu tasarının Osmanlı anayasal gelişmeleri çerçevesinde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır³⁴.

Söz konusu anayasa tasarısının, 1793 tarihli Fransa Anayasası'ndan ilham alınarak hazırlandığı açıkça bellidir. Fakat Rigas'ın, Fransız Anayasası'nı kopya etmek yerine, söz konusu anayasa metninden faydalanarak Osmanlı Devleti'nin şartlarına uygun bir anayasa tasarısı hazırlaması, bu teşebbüsün Osmanlı Anayasal düşüncesi içindeki yerini daha da önemli hale getirmektedir. Ayrıca o, Osmanlı Devleti için yalnızca bir anayasa tasarısı hazırlamış olmakla kalmamış, aynı zamanda Fransa'da uzun tartışmalar sonucu ortaya çıkan, tanınan ve kullanılan siyasal ve hukuksal terminolojiyi de ilk kez Osmanlı Devleti ve uyukları açısından değerlendirmiş ve anlamlandırmaya çalışmıştır. Rigas'ın "... *din farkı olmadan Hıristiyanlar ve Türkler, bütün insanlar doğal olarak eşittir. Anayasa bütün Helenlere, Türklere, Ermenilere, Yahudilere ve Cumhuriyet'te ikamet eden başka bütün uluslara eşitliği, özgürlüğü, her birinin mülk güvenliğini, bütün dinlerin serbestliğini garanti eder*"³⁵ sözleri dikkate değerdir. Çünkü bu sözler, Osmanlı Devleti'nde hem, 19. yüzyıl boyunca gerçekleştirilmeye çalışılan kanunlaştırma hareketleri, hem de Osmanlılık gibi devleti kurtarma projelerine ait düşüncelerin söylemleri ile önemli derecede benzer ve yakın anlamlar taşımaktadır. Rigas'ın ortaya koyduğu düşünceler arasında "*yasalara saygı ve inanç*" anlayışı vardır ki, 19. yüzyıl Osmanlı basınında da idarenin ve memurların kanuna riayet etmeleri gerektiğine dair bir takım yazılara rastlamaktayız³⁶. Dolayısıyla onun, Fransız Anayasasından yola çıkarak kaleme aldığı anayasa metni, gerek muhtevası, gerek talep edilenler, gerekse anayasal kurum ve kavramların Osmanlı Devleti'ne tatbiki anlamında bir ilki oluşturmaktadır. 124 maddelik anayasa metninde, demokrasi, vatandaşlık, halk egemenliği, temsil sistemi, millet meclisi, yasama, yürütme, yargı, hazine, vergi gibi konular ele alınmıştır³⁷. Onun anayasa tasarısında yer alan ve yukarıda başlıklar halinde belirtmiş olduğumuz hususların hemen hemen hepsinin Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan itibaren başlayacak olan anayasal gelişmelerle uyumlu olduğu görülür. Sözünü ettiğimiz bu kavram ve kurumlar üzerine Osmanlı aydını da düşünmüş ve tartışmıştır. Ancak Rigas ile Osmanlı aydınının aynı meselelere farklı bir amaçla değindikleri görülür. Rigas bütün anayasal kavram ve kurumları, Osmanlı topraklarında yaşayan halkların refahı ve çıkarı için savunmuştur. Yani Osmanlı Devleti'ni "*dünyanın en güzel devleti*" olarak nitelendirse de önceliğinin devlet değil vatandaş olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı aydınının ise aynı konuları tartışırken hedefinin, batmakta olan bir devletin kurtarılması olduğu görülür.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yayınlanan belli başlı gazeteler Osmanlı anayasal düşüncesinin gelişimine yönelik olarak yaptığımız çalışma sırasında taranmıştır³⁸. Yapılan taramalarda Rigas'a yada düşüncelerine yönelik herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Buradan hareketle Rigas'ın anayasa tasarısının ve düşüncelerinin,

³⁴ Herkül Millas, "Hellen" sözcüğünün etnik bir tabir olarak değil, Eski Yunan'da görülen bir yönetim biçimini yani, parlamento ile halkın oluşturmuş olduğu meclislerle işleyen cumhuriyet yönetimini ifade ettiğini belirtir. Bu görüş, Rigas'ın Hellen tabirini kullanırken Türkler de dahil olmak üzere bütün Osmanlı unsurlarını zikretmesi ile uyumludur. Bu konuda Bkz. Millas, Yunan Ulusunun Doğuşu, 103.

³⁵ Millas, "Velestinli Rigas'ın Anayasası", 104-131.

³⁶ "Kanuna Riayet", *İstikbal*, no: 1, 22 Ağustos 1875.

³⁷ Tam metin için Bkz., Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, 266-294.

³⁸ Basiret, Bedir, Cihan, Cüzdan, Hürriyet, İbret, İstanbul, İstikbal, İttihad, Mecmua-i Maarif, Muharrir, Ruzname-i Ayine-i Vatan, Sabah, Ulum, Muhbir, Le Mukhbir Takvim-i Vekayi gibi gazeteler incelendiğinde Rigas'a ve düşüncelerine dair herhangi bir bende veya makaleye rastlanmamıştır. Yukarıda ismini zikrettiğimiz gazetelerden yola çıkarak böyle bir genelleme yapılması gereği duyulmuştur. Bu hususta yeni bir bilgi ile karşılaşılması durumunda mesele elbette yeniden ele alınabilir.

Osmanlı Devleti'nde modern anayasal düşüncelerle ilgilenen aydınların dikkatini çekmediğini söyleyebiliriz.

Sonuç

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra oluşmaya başlayan muhalefet geleneği³⁹ sayesinde Osmanlı Devleti'nde, devlet, hak, hukuk, hürriyet, eşitlik, adalet, ekonomi, mesuliyet, keyfiliğin önlenmesi gibi konular ilgi görmeye başlamıştır. Ayrıca, diğer devletlerin hükümet yapıları, en iyi idare şeklinin hangisi olduğu gibi sorular sorulmaya, Fransız ihtilalinin klişeleri, olan hürriyet-adalet-müsavaat, meşrut/mukayyet (anayasal) devlet tabirleri tanıtılmaya ve tartışılmaya başlamıştır. Daha da önemlisi, istibdat, müstebitlik ve Osmanlı Padişahının bir müstebit olup olmadığına yönelik tartışmalar ve sorgulamalar bile yapılır olmuştur⁴⁰. Bu tür tanıtma çabalarını ve tartışmaları Osmanlı Devleti'nde modern anayasal kavram, anlayış ve müesseselerin altyapısını oluşturması bakımından önemli bir araç olarak kabul etmek gerekir. Fakat daha önce de belirtildiği üzere bu gelişmeler 19. yüzyılın ikinci yarısında henüz ortaya çıkmaya başlamış, ayrıca yapılan tartışmalar çoğunlukla anayasal düşüncenin bir takım kavramları üzerinden çoğu zaman dolaylı yollarla yapılabilmektedir. Ayrıca tam anlamıyla bir anayasa veya anayasa tasarısı anlamına gelebilecek herhangi bir metin ortaya koyulmamış ve tartışmaya açılmamıştır. Bu da Rigas Ferrios tarafından, ilk Osmanlı Anayasasının ilanından yaklaşık bir asır önce hazırlanmış olan anayasa tasarısının, Osmanlı anayasal düşünce tarihindeki önemini arttırmaktadır.

³⁹ Serkan Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya: 2011), 18-42.

⁴⁰ "Özürname I" *Hürriyet*, no: 66, 7 Eylül 1869.

BİBLİYOGRAFYA

1. Arşiv Belgeleri

BOA, HRT.h. (Haritalar), Dosya Numarası: 683, 24 Rebiyü'l-evvel 1303.

2. Süreli Yayınlar

a. Gazeteler

“Kanuna Riayet”, *İstikbal*, no: 1, 22 Ağustos 1875.

“Muterizler”, *İstikbal*, no: 189, 8 Eylül 1876.

“Özürname I” *Hürriyet*, no: 66, 7 Eylül 1869.

“Sadaret”, *Hürriyet*, no. 36, 1 Mart 1869.

“Sultan Abdülaziz Han – Ziya Bey – Âli Paşa”, *Hürriyet*, no: 68, 11 Ekim 1869.

“The Ottoman Constitution”, *The Times*, 1 Ocak 1877.

3. Telif Eserler

a. Kitaplar

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1988.

ATAR, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1999.

BERKES, Niyazi, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1969.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

DRIAULT, Edouard, *Şark Meselesi*, çev: Nafiz, haz: Emine Erdoğan, Ankara: Berikan Yayınları, 2003.

HEYD, Uriel, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine*, .Çev. Ferhat Koca, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

HUSLUCK, Frederick William, *Christianity and Islam Under the Sultans*, Oxford, 1929.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c: 5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

KARAL, Enver Ziya, *Selim III'ün Hattı Hümayunları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

MİLLAS, Herkül, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

PORTAKAL, Hüsen, *Rönesans ve Laiklik*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2003.

SADİ, Kerim, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri*, İstanbul: Çeltut Matbaası, 1941.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Devri Tarihi*, İstanbul: Güven Yayınevi, 1945.

TEVFİK, Ebuzziya, *Yeni Osmanlılar*, haz. Şemsettin Kutlu, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2006.

TUNCER, Hüner, *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)*, Ankara: Ümit Yayınları, 1996.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2010.

YAZICI, Serkan, *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2011.

b. Makaleler

DAVUTOĞLU, Ahmet, “Tarih İdraki Oluşumunda Metodolojinin Rolü: Medeniyetler arası Etkileşim Açısından Dünya Tarihi ve Osmanlı”, *Divan*, yıl: 4, sayı: 2, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, 1999, 1-63.

- KARPAT, Kemal H., “Etnik Kimlik ve Ulus-Devletlerin Oluşumu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 17-34.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c.4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 1007-1024.
- LOULES, Dimitris, “Fransız Devriminin Yunanistan Üzerindeki Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.15, sayı 26, Çev. Selda Kaya, Ankara: 1963, 291-296.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. I, İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.
- MİLLAS, Herkül, “Velestinli Rigas’ın Anayasası”, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, 1. Uluslararası Tarih Kongresi, 24-26 Mayıs 1993*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, 104-131.
- ORTAYLI, İlber “Tanzimat Bürokratları ve Metternich”, *Prof Fehmi Yavuz’a Armağan*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983, 361-368.